

ZAZACA SÖZLÜKÇÜLÜĞÜN TARİHİ, SORUNLARI VE ÇÖZÜM YOLLARI

Murat VAROL*

ÖZET

Zazaca alanındaki ilk sözlük 1987 tarihinde hazırlandı. 1987'den günümüze kadar tam 17 tane Zazaca sözlük yayımlandı. Bu sözlüklerin büyük bir çoğunluğu, Zazaca-Türkçe veya Türkçe-Zazaca şeklinde basıldı. Bazı sözlükler hakkında zaman zaman değerlendirme yazıları yazıldı; ama bu sözlükler hakkında şimdiye kadar derli toplu bir araştırma yapılmadı. İlk defa bu çalışma ile bütün sözlükler hakkında genel bir araştırma yapılmış oldu. Birçok sözlüğün şimdiye kadar tek bir baskısı yapıldı ve bazılarını bugün temin etmek bile çok zor. Böylesi bir durum da göz önünde bulundurulduğu zaman, bu çalışmanın önemi daha iyi anlaşılacaktır. Bu çalışmanın amacı; şimdiye kadar hazırlanmış bütün Zazaca sözlükler hakkında genel bir bilgi vermek, hazırlanan sözlüklerin sorunlarına değinmek ve bu sorunlar için çözüm önerileri sunmaktır.

GİRİŞ

Sözlük; bir dilin belli bir çağda ya da bütün çağlarda kullanılan sözcüklerini, terimlerini ve kalıp kullanımlarını (deyimler, kalıp sözler, deyişler, atasözleri vb.) alfabetik düzen içinde, tanımları, örnek tümceleri, söylenişleri, kökenleri, dilbilgisi kategorileri, eşanlamlıları, karşıt anlamlıları, bir başka dildeki karşıtlarıyla veren yapıtlara denir. Sözlüklere aynı zamanda lügat veya eski deyişle kamus denir.¹

Sözlükler için farklı tanımlamalar mevcuttur. Sözlükler daha çok bir dilin kelime hazinesini ortaya koyan eserler olarak bilinmektedirler; ancak şunu da unutmamak gerekir ki hiçbir sözlük tam anlamıyla, bir dildeki bütün sözcükleri kapsa-

* Öğretim Görevlisi, Bingöl Üniversitesi Zaza Dili ve Kültürü Uygulama ve Araştırma Merkezi Müdürü, muratvarol@windowslive.com

1 Zekeriya Bingöl, "Sözlük ve Sözlükçülük Üzerine Bir Araştırma", İktisat ve Girişimcilik Üniversitesi - Türk Dünyası Kırgız-Türk Sosyal Bilimler Enstitüsü, *Akademik Bakış Dergisi*, 9.sayı, 2006, s.198

yacak şekilde hazırlanamaz. Az veya çok her sözlükte mutlaka birtakım eksiklikler bulunur.

Tarihten günümüze doğru hazırlanan sözlüklere baktığımız zaman, sözlüklerin daha çok iki dilli olarak hazırlandıklarını görürüz. Bu da bize şunu gösteriyor ki, insanlar daha çok başka bir dili öğrenmek için sözlüklere ihtiyaç duymuşlardır. Zaten hazırlanan ilk sözlüklere göz attığımızda da bu gerçeği görmemiz mümkün. Ancak zaman içerisinde farklı alanlardaki sözlükler de hazırlanmaya başlanmıştır. Bunun örnekleri arasında atasözleri sözlükleri, terim sözlükleri; tıp, psikoloji, sosyoloji gibi bilim dallarına özgü sözlükleri gösterebiliriz.

Sözlükçülüğün zamanla ileri bir noktaya gelmesi, bu alanda daha farklı ve daha geniş çalışmaların yapılması; sözlükbilimini doğurmuştur. Sözlükbilim, bir dilin ya da karşılaştırmalı olarak çeşitli dillerin söz varlığını, sözlük biçiminde ortaya koymaya yönelik, bu amaçla yöntemler koyarak uygulama yollarını gösteren bir bilim dalıdır.² Bugün artık sadece sözlükler hazırlanmamakta, aynı zamanda hazırlanmış olan sözlükler de mercek altına alınmaktadır.

Tarihi kaynaklar bize ilk sözlüğün ne zaman hazırlandığını bilmediğini söylese de sözlük kavramının ilk olarak 1255 yılında John Garland'ın kullandığını söyler. Aynı zamanda sözlükçülüğün tarihi insanlık tarihi kadar eskidir. Zazaca alanında hazırlanan sözlüklere geçmeden önce, dünyada ve Türkiye'de sözlükçülüğün tarihine ve gelişimine göz atmakta fayda var.

1. DÜNYA TARİHİNDE SÖZLÜKÇÜLÜK

İnsanların ne zaman konuşmayı öğrendikleri ve ne zaman konuşmaya başladıkları kesinlikle bilinmediği gibi ne zaman yabancı dil öğrenmek zorunda kaldıkları da bilinmemektedir. Ayrıca yeryüzündeki ilk sözlüğün de kim tarafından, hangi yüzyılda hazırlandığı; hangi dili konu edindiği konusunda da kesin bilgiler yoktur.

Günümüzdeki sözlüklere bir benzer olarak nitelendirilebilecek ilk sözlük; kaynaklarda, İskenderiye Müzesi yöneticisi Bizanslı Aristophanes'in yaklaşık olarak İ.Ö. 2. yüzyılda hazırladığı yapıt olarak gösterilmektedir. Bu sözlük, Yunanca'da seyrek olarak kullanılan ve açıklaması güç birtakım sözcükleri bir araya getiren bir yapıttır. Bu sözlükte aynı zamanda tanımlara da yer verilmiştir.³

Sözlük alanındaki çalışmaların 9. yüzyıldan sonra daha hızlı bir şekilde geliştiğini söylemek yanlış olmayacaktır. Yapılan araştırmalar gösteriyor ki sözlükçülük

2 Doğan Aksan, *Her Yönüyle Dil*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 1990, s.439

3 Zekeriyâ Bingöl, "Sözlük ve Sözlükçülük Üzerine Bir Araştırma", *İktisat ve Girişimcilik Üniversitesi - Türk Dünyası Kırgız-Türk Sosyal Bilimler Enstitüsü*, Akademik Bakış Dergisi, 9.sayı, 2006, s.200

alanında Doğu dünyası, Batı dünyasına göre bir adım daha öndedir. Ve önemli sayılabilecek birçok sözlük ilk olarak Doğu'da hazırlanmıştır. Yani daha net ve kesin bir ifade ile belirtmek gerekirse, sözlükçülük alanında Doğu dünyası daha çok ilerleme göstermiş ve adeta Batı'ya rehberlik edilmiştir.

Doğu dünyasındaki en önemli sözlükçüleri Farab'lı Ebu Nasr İsmail Cevheri'nin (öl.1010) Tac-ül-lüğa'tı ve Sihah-ül-Arabiye'si, Arapça sözlükler arasında çok önem taşır. 14.-15. yüzyıllar arasında yaşamış olan İran asıllı Arap dircisi Ebu Tahir Muhammed Bin Yakup Firuzabadi'nin (1329-1414) 60 ciltten oluşman El Kamus-ül-Muhit adlı Arapça sözlüğünden de bahsetmek gereklidir. Ayrıca burada bahsedilmesi gereken bir noktada bu büyük eserin, yine büyük bir sözlükbilimci olduğu anlaşılan Mütercim Asım tarafından 18. yüzyılda Türkçe'ye çevrilmesidir. (Gelişim Hachett)⁴

Batıda sözlükçülükteki ilk önemli gelişme Rus Çarıçesi II. Katerina'nın emriyle alman gezgin P.S. Pallas'a yaptırılmıştır. Aslında dünya dillerinin tanınması ve karşılaştırmasına yönelik olan bu çalışmada, Pallas Rusya sınırı içindeki dillere ait kural, kaide ve çekimleri belirlemiş ve bunlardan faydalanarak 285 kavramı temel alarak 200 Asya ve Avrupa dilinde bu kavramların karşılıklarını vermiş, böylece ilk defa çok dilli sözlüklerinde örneğini vermiştir. Pallas'ın 1787 yılında "Linguarum Totius Orbis, Vocabularia Comparativa" adıyla yayınlanan sözlüğün 1790-91 Petersburg baskısına, Afrika ve kimi Amerika dillerinin gereçleri de eklenmiştir. (DOĞAN, A.,1990: 72)⁵

19. yüzyıldan sonra bilimsel araştırma ve gelişmelere verilen önem daha çok artmıştır. Bu önem beraberinde, bilimsel çalışmaların artmasına da ciddi bir katkı sağlamıştır. Bu nedenle bilim dünyasına verilen öneme paralel olarak, dünyadaki sözlükçülüğün de 19. yüzyıldan sonra daha hızlı bir şekilde geliştiğini ve sonraki yıllarda daha iyi bir noktaya geldiğini görüyoruz.

2. TÜRK TARİHİNDE SÖZLÜKÇÜLÜK

Türk bilim dünyasında da sözlükçülüğün oldukça köklü bir geçmişe sahip olduğunu söyleyebiliriz. Kaşgarlı Mahmud'un 1072-1074 tarihleri arasında Araplara Türkçe'yi öğretmek amacıyla hazırladığı "Divan ü Lügat-it Türk, ilk Türkçe sözlük olarak kabul edilmektedir.

4 Zekeriya Bingöl, "Sözlük ve Sözlükçülük Üzerine Bir Araştırma", *İktisat ve Girişimcilik Üniversitesi - Türk Dünyası Kırgız-Türk Sosyal Bilimler Enstitüsü*, Akademik Bakış Dergisi, 9.sayı, 2006, s.201

5 Zekeriya Bingöl, "Sözlük ve Sözlükçülük Üzerine Bir Araştırma", *İktisat ve Girişimcilik Üniversitesi - Türk Dünyası Kırgız-Türk Sosyal Bilimler Enstitüsü*, Akademik Bakış Dergisi, 9.sayı, 2006, s.201

Türk dünyasında hazırlanan sözlükler, 19. yüzyıldan sonra Kıpçakça Sözlükler, Çağatayca Sözlükler ve Osmanlıca Sözlükler olmak üzere üç bölümde incelenmektedir. Ebul Kasım Zemaşeri'nin hazırladığı ve Kıpçakça sözlüklerin en eskilerinden biri olan "Mukaddimet-ül Edep", Arapça-Farsça-Türkçe-Moğolca olarak düzenlenmiştir. Latince-Farsça-Kumanca dillerini de kapsayan "Codex Cumanicus" adlı sözlükte, Hıristiyan din adamlarına Kıpçakça'yı öğretmeyi amaçlayan bir eserdir. Aynı zamanda Ebu Hayyam'ın hazırladığı "Kitab-ül İdrakli Lisan-il Etrak" hem dil bilgisi hem de Arapça-Kıpçakçayı da içeren bir lügattir. Cemaleddin İbni Mühenna'nın hazırladığı "İbn-ü Mühenna" adlı lügat da Farsça – Türkçe - Moğolca olmak üzere üç bölümden oluşur. Ali Şir Nevai'nin yapıtlarından ve Arap sözlükçülüğü geleneğine uygun olarak hazırlanan Çağatayca sözlüklerin en belirginlerinden olan ve Arapça – Farsça sözcüklere çok yer veren 16. yüzyılın başında Anadolu'da yazıldığı sanılan "Abuşka Lügati" Çağatayca sözcüklerin Anadolu Türkçesindeki karşılıklarını vermektedir. Ayrıca Ali Şir Nevai'nin "Muhakemet-ül Lügateyn" adlı eseri de Türkçe ile Farsça dili ve edebiyatı karşılaştırılmış ve Türkçe'nin Farsça'dan üstün olduğu savunulmuştur. Yine Mirza Mehdi Han tarafından hazırlanan "Senglah" birinci bölümü dil bilgisine, ikinci bölümü sözlüğe ayrılan Çağatayca bir sözlüktür.⁶

Türkiye'deki sözlük çalışmaları matbaanın kurulmasından sonra daha hızlı bir gelişim göstermiştir ve bu alanda hazırlanan eser sayısında da ciddi bir artış olmuştur. Özellikle son yüzyılda yabancı bir dil öğrenme ihtiyacının çok daha fazla olduğu görülmektedir. Bundan dolayı özellikle Türkçe-İngilizce, İngilizce-Türkçe; Türkçe-Almanca, Almanca-Türkçe; Türkçe-Fransızca, Fransızca-Türkçe alanındaki sözlükler başta olmak üzere; dünyada yaygınlığı fazla olan diller hakkında çok sayıda sözlük hazırlanmıştır.

3. ZAZA TARİHİNDE SÖZLÜKÇÜLÜK

Dünyadaki ve Türkiye'deki sözlükçülüğün tarihine baktığımız zaman, bir dili başka bir topluma öğretmek için sözlüklerin hazırlandığından yukarıda bahsettik. Örneğin Türkçe alanında hazırlanan ilk sözlük, Araplara Türkçe'yi öğretme amacı taşımaktaydı. Ancak Zazaca alanında hazırlanmış bütün sözlüklerde böyle bir amaç yoktur denilebilir. Yani Zazaca alanında hazırlanan sözlükler, Zazaca'yı başka toplumlara öğretmekten ziyade; Zazaca'yı Zazalara öğretme amacı gütmektedir. Ve bu yönü ile Zazaca alanında hazırlanan sözlükler, ender bir yapıya sahiptirler.

Elbette ki bunun birtakım nedenleri vardır. Yıllarca baskı altında kalan ve yasaklanan bir dil olan Zazaca'yı korumak ve yeniden diriltmek birinci görev olarak

6 Zekeriya Bingöl, "Sözlük ve Sözlükçülük Üzerine Bir Araştırma", *İktisat ve Girişimcilik Üniversitesi - Türk Dünyası Kırgız-Türk Sosyal Bilimler Enstitüsü*, Akademik Bakış Dergisi, 9.sayı, 2006, s.201

bilindi. Yıllardır yapılan çalışmalar da daha çok bu düşünceye hizmet etmektedir. Zazaca, Zazalar tarafından unutulmaya terk edildiği için bu alanda yapılan bütün çalışmalar, ilk önce Zazaları ilgilendirmektedir. Şimdiye kadar hazırlanan sözlüklerin önsözlerini incelediğimiz zaman; hiçbirinde bu sözlük, Zazaca'yı bilmeyenlere Zazaca'yı öğretmek amacıyla hazırlanmıştır denilmemektedir. Tam tersi Zazaca'nın her geçen gün yok olduğundan, korunması gerektiğinden ve sözcüklerin kaybolmaması için böylesi bir çalışma yapıldığından söz edilir.

Zazaca alanında şimdiye kadar tespit edebildiğimiz kadarıyla, 17 tane sözlüğün hazırlandığı görüyoruz. İlk sözlük 1987 tarihinde Malmisanij tarafından hazırlandı. Bu alanda hazırlanan son sözlük ise 2010 tarihinde, Ali Ekici tarafından yayımlandı. Zazaca alanında hazırlanan sözlüklerin hepsi iki dilli veya daha fazla dilin karşılaştırılması şeklinde hazırlanmışlardır. Zazaca alanında hazırlanan on yedi sözlüğün hazırlanış biçimi şu şekilde: Yedi tanesi Zazaca-Türkçe olarak hazırlandı. Dört tanesi Türkçe-Zazaca şeklinde basıldı. İki tanesi Zazaca-Kürtçe olarak yayımlandı. Bir tanesi hem Zazaca-Türkçe hem de Türkçe-Zazaca bir arada olarak basıldı. Bu sözlüklerden bir tanesini deyimler sözlüğü oluştururken; iki tanesi ise çok dilli olarak hazırlandı. Bu sözlüklerdeki sorunlara ve çözüm önerilerine geçmeden önce, bu eserleri tanımakta fayda olduğunu düşünüyorum. Sözlükler hakkında bilgi verilirken geçmişten günümüze, sözlüklerin basım yılları esas alınmıştır. Birden fazla baskısı olan sözlüklerin ilk baskısı göz önünde bulundurulmuştur.

3.1. Zazaca-Türkçe Sözlük (Fehhengê Dımilki-Tırki) (Malmisanij)

Zaza dilinde ele alınan ilk sözlük Malmisanij'a ait olan Zazaca-Türkçe (Fehhengê Dımilki-Tırki) başlıklı sözlüktür. Bu sözlük Ocak 1987 tarihinde, Jina Nû Yayınları'ndan çıktı. 2. baskısı ise 1992 yılında Deng Yayınları tarafından İstanbul'da yapıldı.⁷ Sözlük toplamda 431 sayfadan meydana gelmekte ve sözlükte "vatışê verni (önsöz), deraqdê ferhengi dı çend qısey (sözlükle ilgili açıklamalar)" başlıklı iki giriş bulunmaktadır. Bu iki giriş hem Zazaca hem de Türkçe yazılmıştır. Ayrıca önsöz kısımlarından hemen sonra bir bibliyografya da yer almaktadır.

3.2. Fehheng Kurdi-Tırkî (Zazakî) (Munzur Çem)

Munzur Çem tarafından ele alınan bu sözlük, 1994 yılında basıldı. Kitap toplamda 589 sayfadan oluşmaktadır. "Vatena veri (önsöz)" isimli beş sayfalık, hem Zazaca hem de Türkçe bir giriş bulunmaktadır. Munzur Çem; bu girişte ayrıca bazı dilbilgisi konularına değinmektedir. Zaza dilinde yayımlanan ikinci sözlük olarak bilinmektedir.

7 Munzur Çem, *Fehheng Kurdi-Tırkî*, 1. Baskı, Stockholm, 1994, s.8.

3.3. Ferhengekê Kirdkî-Pehlevkî-Kurmanckî (Malmisanij)

Malmisanij tarafından 1997 yılında basılmıştır. Malmisanij'in hazırladığı dördüncü eser olarak bilinmektedir. Eser Stockholm'de basılmış olup, kitabın ikinci bir baskısı şimdiye kadar yapılmadı.

3.4. Zazaca-Türkçe Sözlük (Mesut Özcan)

Mesut Özcan tarafından 1997 yılında hazırlanmış olan bu kitap, toplam 240 sayfadan oluşmaktadır. Kitap Kaynak Yayınları'ndan çıktı ve şimdiye kadar sadece bir baskısı yapıldı. Kitabın önsözü Mehmet Bedri Gültekin imzasını taşımaktadır. Ayrıca kitapta Mehmet Bedri Gültekin tarafından hazırlanan 14 sayfalık küçük bir dilbilgisi bölümü de bulunmaktadır.

3.5. Zazakî-Tirkî, Tirkî-Zazakî Ferheng (Turan Erdem-Orhan Erdem)

Kitabın birinci baskısı 1997 yılındı, Turan Erdem tarafından hazırlandı ve Doz Yayınları'ndan çıktı. Kitabın genişletilmiş ikinci baskısı ise Mart 2006'da Turan Erdem ve Orhan Erdem tarafından ortak olarak hazırlandı ve Weşanên Arya'dan (Arya Yayınevi) çıktı. Kitabın birinci baskısı 222, genişletilmiş ikinci baskısı ise 440 sayfadan oluşmaktadır. Kitabın birinci baskısında "Kalê veri (önsöz)" başlıklı Ahmet Zeki Okçuoğlu tarafından yazılmış iki sayfalık bir önsöz bulunuyor. Ayrıca "Kalê veriye nuştoxi (yazarın önsözü)" başlıklı ikinci bir önsöz daha bulunmaktadır. Kitabın genişletilmiş ikinci baskısında ise hem ilk baskıya ait iki önsöz yer alıyor, hem de yeni bir önsöz daha eklenmiş. Burada dikkat çeken bir diğer husus ise ilk defa bir Zazaca sözlüğün, hem Türkçe-Zazaca hem de Zazaca-Türkçe şeklinde iki dilli olarak bir arada hazırlanmış olduğunu görüyoruz. Sözlük bu hali ile bütün Zazaca sözlükler arasında da farklı bir yapıya sahiptir.

3.6. Zazaca-Türkçe Sözlük (Harun Turgut)

Harun Turgut tarafından hazırlanan Zazaca-Türkçe Sözlük adlı eserin şimdiye kadar iki baskısı yapıldı. Kitabın her iki baskısı da Tij Yayınları'ndan çıktı. Birinci baskının tarihi 2001, ikinci baskının tarihi ise 2006. Kitabın birinci baskısı 336 sayfadan oluşuyor, ikinci baskısı biraz daha genişletilmiş ve 403 sayfadan meydana geliyor. Kitabın birinci sayısında herhangi bir önsöz yer almıyor, sadece birkaç kuraldan oluşan bir sayfalık bir ek yer almakta ve bunun aynısı ikinci sayıda da görülmektedir. Kitabın ikinci baskısında ise yarım sayfalık bir önsöz yer almaktadır. Bu önsözde Turgut, neden ikinci baskıya ihtiyaç duyduğundan bahsediyor. Harun Turgut ikinci baskı için şöyle diyor; "Bu çalışmanın birinci basımı, büyük çapta baskı hatası ve diğer eksiklerle doluydu. İkinci basımda bunların bir kısmını gidermeye çalıştık."⁸

8 Harun Turgut, *Zazaca-Türkçe Sözlük*, 2.baskı, Tij Yayınları, İstanbul, 2001, s.3

3.7. Türkçe-Kirmancca (Zazaca) Sözlük, Ferhengê Tirkî-Kirmanckî (Zazakî) (Vate Çalışma Grubu)

Vate Çalışma Grubu'nun kendi içinde yaptığı standardize çalışmalarının bir eseri olan Türkçe-Kirmancca (Zazaca) Sözlük adlı kitabın ilk baskısı, 2001 yılında İstanbul'da Avesta Yayınları'ndan çıktı. Eserin genişletilmiş ikinci baskısı 2004 yılında, İstanbul'da kurulmuş olan Vate Yayınevi tarafından basıldı. Ve eserin son baskısı da yine İstanbul'da Vate Yayınevi'nde 2009 tarihinde yapıldı. Vate Çalışma Grubu'nun toplantılarında bir sözcüğün standart halinin nasıl belirlendiğine dair, kitabın girişince bir açıklama bulunmaktadır. Açıklamaya göre bir sözlüğün standart yazımı belirlenirken izlenen yol şöyle açıklanıyor: "...Sözcük seçimi yapılırken sözcüğün kökeni, kullanılış yaygınlığı, deforme olup olmayışı, diğer lehçe ve dillerde kullanılış biçimleri vb. özellikler göz önünde bulundurulmuştur. Örneğin Kirmancca'da "karınca" anlamında yöreden yöreye şu farklı sözcükler kullanılmaktadır: *morcela, morceli, miclewri, mijlewri, mijloli, miclol, mijlor, mijlori, mijlowri, mijmewli, micmewl, mîyercila, mocla, mojla, muejla, mojle, molcela, molcila, morcila, muercela, muerceli, mercueli, merjueli, morzela, mijlewreki, mijloki, milorçike, miloçike, muloçike, muleçike*. Bunlar aynı sözcüğün farklı söyleniş biçimleri olduklarından, yani aynı kökenden geldiklerinden, yazı dilinde kullanılmak üzere, bir tanesinin seçilmesi uygun görülmüştür. Kirmancca toplantısında, bunlardan "morcela" sözcüğü seçildiği için Türkçe "karınca" sözcüğünün karşısında bu ve bunun eril formu olan "morcele" sözcüğü yer almaktadır.⁹

3.8. Ferhengê Kirmanckî (Zazakî)-Tirkî, Kirmancca (Zazaca)- Türkçe Sözlük (Vate Çalışma Grubu)

Vate Çalışma Grubu tarafından hazırlanan Kirmancca-Türkçe Sözlük adlı eser, şimdye kadar üç defa baskıya hazırlandı. Kitabın ilk baskısı 2001 yılında İstanbul'da yapıldı. Kitabın diğer iki baskısının da İstanbul'da yapıldığı görülmektedir. Genişletilmiş ikinci baskı 2004'te, üçüncü baskı ise 2009 tarihinde baskıya hazırlandı. Burada dikkat çeken bir husus ise şudur: Vate Çalışma Grubu tarafından hazırlanan; Türkçe-Kirmancca Sözlük ile Kirmancca-Türkçe Sözlük adlı iki eserin ilk baskısı da aynı yılda yapıldı. Sonradan her iki kitap da iki defa genişletildi, elden geçirildi ve her ikisinin baskısı da yine aynı yıllarda oldu. Kirmancca-Türkçe Sözlük'te de yine Türkçe Kirmancca Sözlük adlı eserde olduğu gibi giriş kısmında Vate Çalışma Grubu'nun toplantılarından, faaliyetlerinden ve sözcük seçiminde izlenen metottan bahsediliyor.

9 Vate Çalışma Grubu, *Türkçe-Kirmancca (Zazaca) Sözlük, Ferhengê Tirkî-Kirmancki (Zazakî)*, 3.baskı, İstanbul, 2009, s.8

3.9. Ferheng-Vajname (S.Verroj-Abdurrahman Uçaman)

Bu sözlük, Zazaca alanında hazırlanmış en farklı sözlüktür. Şimdiye kadar hazırlanan sözlükler Zazaca-Türkçe veya Türkçe-Zazaca şeklinde hazırlanmıştır. Ancak bu sözlükte bir sözcüğün Kurmanci, Hewramani, Zazaki ve Senendaji karşılığı verilmiştir. Yani daha açık bir ifade ile kitabın bir yaprağı Kurmanci, Hewramani, Dımili ve Senendaji diye dört parçadan oluşuyor. Ve her sözcüğün bu dört karşılığı yan yana veriliyor. Kitap, War Yayınları'ndan 2002 yılında çıktı. Kitap Kurmancaca ve Zazaca bir önsöz ile başlıyor.

3.10. Ferheng: Kurmanci-Dımili (Kurmanci-Zazaca Sözlük)

Seid Verroj tarafından hazırlanan bu eser, 2003 yılında İstanbul'da basılmış. War yayınları arasında çıkmıştır.¹⁰

3.11. Zazaca-Türkçe Sözlük (Mehmet Aydar)

Mehmet Aydar'ın 2003 yılında yayına hazırladığı bu eser, Doruk Yayınları'ndan çıktı. Kitap toplamda 440 sayfadan oluşmakta olup, hacimli bir yapıya sahiptir. Şimdiye kadar tek bir baskısı yapıldı. Sözlükle Zazaca ve Türkçe olmak üzere iki sunuş bulunmakta. Aydar, bu sunuşlarda aynı zamanda Zazaca alanında çalışmalar yapmış olan dilbilimcilerin çalışmalarından da söz etmektedir.

Aydar; eserinde bu konu hakkında ünlü dilbilimcilerini örnek göstererek, bu konudaki çalışmalar için şöyle bilgi vermektedir; "... V. Minorsky, 'Kürtlerin Torunları Kürtler' başlıklı makalesinde, Zazaların Hazar Denizi'nin (Güney) dağlık bölgelerinden göç eden son İrani kabilelere dâhil olduklarını belirtmektedir... Karl Hadank, Cl.J.Le Coq, Artker Christensen gibi kimi yazar ve araştırmacılar Prof. V. Minorsky'nin tezi ile örtüşen görüşlerini belirterek, Dımililerin de köken olarak Kürt olmadıklarını, Zazalar gibi Deylemlilerin soyundan geldiklerini ifade etmektedirler. Konunun uzmanlarından olan Alman Doğu bilimci Oscar Mann, David Mc Kemzie, İngiliz Soane ve Edmons, Rus bilim adamlarından Peter Lerch ve Berzin, Avusturyalı Prof. Friederich Müller ve Japon Prof. Dr. Goichie Kojiman ile araştırmacı M.V.Bruinessen Zazaca ve Dımilice'nin Kürtçe'den farklılığı yönünde görüş bildirmekte ve V.Minorsky'nin tezlerini desteklemektedirler.¹¹

Mehmet Aydar aynı zamanda önsözde Zaza kelimesinin kökeni hakkındaki tartışmalara da dâhil olmakta ve bu konudaki düşünceleri derleyerek vermektedir. "Zaza adının çok eski tarihlere dayandığı artık biliniyor. Wilhem Geiger, Ernst Kuhn, C.J.Rich ve Mc Kenzei 'Zaza' sözcüğünün 'Sasan' (Sasani) sözcüğünden geldiğini öne sürmektedir. Ancak bu sözcüğe eski taş kitabelerden birinin üzerinde

10 Kadri Yıldırım, Nûbehara Biçûkan, Avesta Yayınları, İstanbul, 2008, s.111

11 Mehmet Aydar, *Zazaca-Türkçe Sözlük*, 1.baskı, İstanbul, 2003, s.10-11

rastlanıldığını yazanlar da vardır. MÖ 522-486 yılları arasında hükümdarlık yapmış olan Dara (Darius) zamanında, Babil'e yakın olan 'Zazana'dan söz ediliyor. Zaza adına, milattan binlerce yıl öncesine ait kaynaklarda da rastlandığı aktarılıyor. MÖ 3000'li yıllara ait aşağı Mezopotamya'daki Mari'de (gün ışığına çıkarılan) Sümer tapınaklarından ve tanrıçalarından birinin ortak adının Ninni-Zaza veya Innana-Zaza olduğu kaydediliyor. Eski yer adları arasında da Zaza adına rastlandığına işaret olunarak, Zaza-Buha'nın (MÖ 880), Maden yöresinde Mihrap ve Kervançemen dağları eteklerinde bir yer olduğu tarif ediliyor... Marko Polo'nun (1252-1324) yol haritasında, Musul-Erzincan-Erzurum dar üçgeni içinde kalan bölgeye Zorzanie dendiği; ancak bu bölge sınırının Hazar Denizi'ne kadar dayandığı vurgulanmakta ve Zaza ismi ile bölge ilişkilendirilmektedir.¹²

3.12. Türkçe-Dersimce (Kırmancki-Dımilki-Sobê) Sözlük (Hüseyin Çakmak)

Tamamen Dersim ve bölgesini esas alan bu sözlük, Ağustos 2004'te çıktı. Eser, Kalan Yayınları tarafından basıldı. Kitabın girişinde 4 sayfalık bir giriş bulunmaktadır. Bu girişte böyle bir eserin hazırlanma nedenine yer verilmekte ve bazı dilbilgisi kurallarından söz edilmektedir.

3.13. Ferhengê Îdyomanê Kurdkî (Kırmanckî-Zazakî) (Roşan Lezgin)

Şimdiye kadar Zazaca olarak hazırlanmış ilk deyimler sözlüğüdür. Eser 2005 yılında, Vate Yayınları'ndan çıktı. Toplamda 210 sayfadan oluşmakta ve şimdiye kadar tek bir baskısı yapıldı. Kitabın girişinde 8 sayfalık bir Zazaca önsöz bulunmaktadır. Lezgin bu önsözde, eserin hazırlanmasında kullanılan metotlardan ve izlenen aşamalardan söz etmektedir.

3.14. Zazaca-Türkçe Sözlük (Musa Canpolat)

Eser 2006 yılında, Can Matbaacılık'ta yayına hazırlandı. 922 sayfadan oluşan bu eser, kelime hazinesi bakımından zengin bir yapıttır. Canpolat sözlüğün girişinde; böyle bir sözlük hazırlama fikrinin 1970'li yıllarda doğduğunu, sözcükleri el yazımı ile 1997 yılında tamamladığını ve sonrasında da yaşanan bazı sıkıntılardan dolayı, kitabın 2000'li yıllardan sonra basıldığını anlatıyor.

3.15. Türkçe-Zazaca Sözlük (Harun Turgut)

Eser 2008 yılında baskıya hazırlandı ve Do Yayınları tarafından basımı yapıldı. Toplamda 410 sayfadan oluşmaktadır. Kitabın girişinde herhangi bir önsöz bulunmamaktadır. Kitabın girişinde sadece iki sayfalık bir açıklama yer almakta ve bu açıklamanın birinci sayfasında bazı dilbilgisi kullanımlarından söz edilmekte, ikinci sayfasında ise Jacobson'a ait olan Zazaca Alfabe yer almaktadır.

12 Mehmet Aydar, *Zazaca-Türkçe Sözlük*, 1.baskı, İstanbul, 2003, s.11

3.16. Kirmanckî (Zazakî)- Kurmanckî; Kurmancî-Kirmanckî (Zazakî) Ferheng (Çeko Kocadağ)

Zazaca-Kürtçe şeklinde hazırlanmış tek eserdir. Eser ayrıca Zazaca-Kürtçe, Kürtçe-Zazaca şeklinde iki dilli olarak hazırlanmıştır. Kitap, Weşanên Komkar tarafından 2010 yılında yurtdışında basıldı. Kitap toplamda 1075 sayfadan oluşmakta ve bu alanda hazırlanmış en hacimli eserdir.

3.17. Türkçe-Zazaca Sözlük (Ali Ekici)

Zazaca alanında son yıllarda hazırlanan sözlüklerden biridir. Kitabın basım tarihi Temmuz 2010, baskı yeri ise Kardelen Yayıncılık. Eser toplamda 223 sayfadan oluşmaktadır. Eserde herhangi bir önsöz bulunmamakta ve eserin girişinde 6 sayfalık küçük bir dilbilgisi bölümü yer almaktadır.

4. ZAZACA SÖZLÜKÇÜLÜĞÜN SORUNLARI VE ÇÖZÜM ÖNERİLERİ

Zazaca yazımın standart bir yapıya sahip olmaması ve Zazaca yazım için ortak bir alfabenin kullanılmaması, bu alandaki eserlerin farklı yapılarda hazırlanmalarına yol açmıştır. Bu durum sadece yapısal değişiklikler değil; aynı zamanda yazım, kelime seçimi ve kelime anlamlarında da farklılıkları beraberinde getirmiştir. Bu alanda yapılan çalışmalardaki eksiklikler ve hatalar, diğer alanlarda hazırlanan sözlüklere oranla daha fazladır. Sözlüklerde görülen sorunları ve bu sorunlar için önerilen çözümleri şu şekilde sıralayabiliriz.

4.1. Alfabe Sorunu

Zazaca alanında şimdiye kadar yapılan araştırmalara göre, ilk Zazaca metin 1892 tarihinde yazılan ve 1899 tarihinde basımı yapılan Mela Ehmed-i Xasi'ye ait olan Zazaca Mevlit'tir. Bu eserde kullanılan alfabe ise Arap Alfabeti'dir. Cumhuriyetin kurulmasından sonra 1928 tarihinde Harf İnkılabı'nın yapılması ve Latin harflerine geçilmesinden sonra, Zazaca alanındaki eserlerde de alfabe değişikliğine gidilmiştir. Ancak yakın tarihte bile Arap Alfabeti, hala bazı medrese hocaları tarafından kullanılmakta ve bu medrese hocaları eserlerini zaman zaman Arap Alfabeti ile yazmaya devam etmektedirler. Bunun istisnalar dışında geçerli olmadığını da belirtmekte fayda var.

Günümüzdeki genel yazıma göre ifade etmek gerekirse bugün Zazaca yazım için iki alfabe kullanılmaktadır. Bunlardan birincisi ayrı zamanda Kürtçe yazım için de kullanılan ve 1932 tarihinde Celadet Ali Bedirxan tarafından Latin Alfabeti'nin esas alınması ile oluşturulan Bedirxan Alfabeti'dir. İkincisi ise ünlü Amerikan Dilbilimcisi C. M. Jacobson tarafından Latin Alfabeti'nin esas alınması ile 1990'lı yıllardan sonra oluşturulan ve 32 harften oluşan Jacobson Alfabeti'dir.

Yazarların tercih ettikleri alfabeye göre bir değerlendirmede bulunmak gerekirse; Musa Canpolat, Mehmet Aydar, Harun Turgut, Hüseyin Çakmak, Ali Ekici, Mesut Özcan; Jacobson Alfabeti'ni kullanmışlardır. Malmisanij, Munzur Çem, Turan Erdem, Çeko Kocadağ, Roşan Lezgin, S.Verroj ise Bedirxan Alfabeti'ni eserlerinde kullanmayı tercih etmektedirler.

Şunu da belirtmekte fayda var. Genel bir kanı ile ifade etmek gerekirse, günümüzde Jacobson Alfabeti'ni kullananlar, Zazaca ayrı bir dildir düşüncesine sahipken; Bedirxan Alfabeti'ni kullananlar ise Zazaca Kürtçe'nin bir lehçesidir düşüncesini taşımaktadırlar. Zazaca yazım için iki farklı alfabenin kullanılıyor olması, hem bu alandaki çalışmaları yavaşlatmakta hem de yapılan çalışmaların birlik ve bütünlük içerisinde yapılmasına engel olmaktadır. Bu nedenle Zazaca konusunda bir alfabe birliğine varılması, Zazaca için hayati öneme sahip olan konuların başında gelmektedir. Bu sağlandığı takdirde Zazaca alanındaki gelişmeler daha hızlı olacak ve Zazaca yazımdaki alfabe farklılığı da giderilmiş olacaktır.

4.2. Bölgesellik Sorunu

Zazaca alanında hazırlanan sözlüklerde, yerelliğin hâkim olduğu görülmektedir. Yazarlar, daha çok kendi bölgelerindeki kullanımları esas alarak çalışmalarını hazırlamışlardır. Sözlüklerde kelimelerin yazım biçimleri ve farklı anlamları da bunu göstermektedir. Ayrıca sözlüklerin girişinde de bölgeselliğe değinilmekte ve hazırlanan sözlüklerin daha çok hangi bölgelere hitap ettiği belirtilmektedir. Bunu örneklerle açıklamak gerekirse; Mesut Özcan'ın hazırladığı Zazaca-Türkçe Sözlük kitabının önsözünü hazırlayan Mehmet Bedri Gültekin, sözlüğün önsözünde şu ifadeleri kullanıyor: "Değerli arkadaşım Mesut Özcan, Dersim-Zaza dili ve kültürü üzerine olan araştırmalarına bu sözlük çalışması ile önemli bir katkı yapmış oluyor."¹³ Aynı durumu Hüseyin Çakmak ise Türkçe-Dersimce Sözlük eserinde şöyle açıklar: "Bu çalışmada esas alınan dil, bugünkü Tunceli'nin merkez dilidir. Nedeni ise kendimin oralı olmasıdır. Umarım bir gün birileri çıkar, Dersimce üzerine esaslı bir çalışma yapar ve ağızlar arasındaki farklılıkları da ortaya koyar"¹⁴ Malmisanij ise bu konuya sözlüğün girişinde şöyle değinir: "Bu sözlük, diğer yörelerin yanı sıra daha çok Piran (Dicle), Siverek ve Bingöl yörelerinden alınan sözcükleri içermektedir."¹⁵

Diğer sözlüklerde de bu önsöz kısmında belirtilmese dahi, hangi sözlüğün hangi bölgeye ait olduğu bellidir. Örneğin Harun Turgut ve Mehmet Aydar'ın

13 Mesut Özcan, *Zazaca-Türkçe Sözlük*, 1.baskı, Kaynak Yayınları, İstanbul, 1997, s.7

14 Hüseyin Çakmak, *Türkçe Dersimce (Kırmancki/Dımilki/Sobê) Sözlük*, 1.baskı, Kalan Yayınları, Ankara, 2004, s.6

15 Malmisanij, *Zazaca-Türkçe Sözlük*, 1.baskı, Jina Nû Yayınları, Uppsala, 1987, s.8

hazırladıkları sözlükler, daha çok Bingöl ve çevresine hitap etmektedir. Zazaca alanındaki bütün sözlüklerde ortak bir yapının olmaması ve sözlüklerin bölgesel özelliklere sahip olması, bu alanda bütün Zaza bölgelerini kapsayacak bir sözlüğün hazırlanmasını engellemiştir. Bu eksiklik bugün büyük bir sorun olarak da görülebilir. Zazaca alanında bu bölgeselliğin dışına çıkıldığı zaman, bütün bölgeleri kapsayacak bir sözlük hazırlamak da mümkün olacaktır.

4.3. Standart Yazım Sorunu

Zazaca yazımda standart bir yazımın olmaması, önemli sorunların arasında yer almaktadır. Bugün en iyimser bir tablo ile düşündüğümüz zaman, Zazaca alanında basılmış 250-300 tane eser olduğunu söyleyebiliriz. Bu 250-300 rakamı en iyimser rakamdır. Zira bu alanda tam olarak kaç tane eserin basıldığı da net bir rakamla bilinmiyor. Şimdiye kadar ki bilgilere ışığında bir değerlendirme yaptığımızda, ilk Zazaca eserden bugüne tam 118 yıl geçti. Aradan 118 yıl gibi uzun bir zaman geçmesine rağmen, Zazaca için ortak bir yazım meydana getirilemedi.

Bu sorunu tek bir yönden ele almak da mümkün değildir; sorunlar üzerinden konuşmak da bugün artık bir yarar sağlamamaktadır. Bugünün koşullarını göz önüne bulduğumuz zaman, her bölgede bir yazım dilinin oluştuğunu görüyoruz. Bir sözlüğün farklı kavramlarla ifade edilmesi, o dilin zenginliği olarak değerlendirilmektedir; fakat aynı sözlüğün farklı yazım biçimlerinin olması bir zenginlik değil, bir eksiklik olarak değerlendirilmelidir. Bu eksiklik de ortak yazımın yani standart bir yazımın olmaması eksikliğidir.

Bunu birkaç tane örnek ile açıklama gerekirse; örneğin “kaşık, kurbağa ve domates” sözcüklerinin, sözlüklerde şöyle yer aldığını görürüz: Vate Çalışma Grubu tarafından hazırlana sözlüklerde, bu sözcüklerin sırasıyla; “koçike, qırıncele, balcane” şeklinde yazıldığını görürüz. Bu sözcükler Harun Turgut’un Türkçe-Zazaca Sözlük adlı eserinde ise; “kueçık, qıryencele, fırıngi” şeklinde yer alırlar. Aynı sözcükler Mehmet Aydar’ın Zazaca-Türkçe sözlüğünde; “kueçık, qınceli, fırengi” şeklindedir. Hüseyin Çakmak ise; “qoçike, beq, lolik” yazımlarını tercih eder. Çeko Kocadağ da bu sözcükleri; “kewçike, beqe, lolike” şeklinde yazar. Bu listeyi bu şekilde uzatmak mümkün. Denilebilir ki 17 sözlük içerisinde, bu kelimelerin yazımının aynı olduğu iki tane sözlük yoktur. Bu ortak bir yazımın olmamasından kaynaklanıyor. Ortak yazımın oluşturulabilmesi için de bütün bölgelerden bir konsensüs oluşturulması lazım. Bu yapı ile ortak yazım için çalışılmalı ve bütün bölgeler tarafından kullanılacak bir yapı ortaya çıkartılmalıdır. Ancak burada şunu da göz önünde bulundurmak gerekecektir. Eğer kurmağa için hem “beq” hem de “qıryencele” sözcükleri mevcutsa bu bir zenginliktir ve bu yapının da korunması lazım; ancak kaşık için “koçike, kueçık, qoçike” gibi birbirine yakın olan yazımlardan, bir yazımın tercih edilmesi gerekmektedir. Bunun da sadece belli

bir bölge ile ya da sadece belli bir düşünceye sahip insanlar ile oluşturulmaması gerekir. Hangi bölgeden ve hangi görüşten olursa olsun, bunun dışında bir yapının oluşturulması ve standart yazımın da bu şekilde meydana getirilmesi lazım.

4.4. Kelime Türetmeme ve Kelimeye Getirilen Ek Sorunu

Sözlüklerde karşımıza çıkan bir diğer sorun sözcük türetmeme sorunudur. Bir sözcüğün kökeninden bazen onlarca kelime türetilir; ancak Zazaca sözlüklerde bu konu karşımıza bir eksiklik ve sorun olarak çıkmaktadır. Bu sorunun çözümü için sözcüğün kökeninden hareket ederek kelime türetme yöntemi etkili olacaktır. Bazen de sözcüğün kökü Zazaca olduğu halde, başka bir sözcük türetilirken bu Zazaca kök sözcüğe, Türkçe bir ek getirilmektedir. Örneğin gösteri sözcüğü için Zazaca'da "numayış" kelimesi kullanılmaktadır. Gösterici denildiği zaman eğer Türkçe ek olan ve addan ad türetme eki olan "-cı, -ci, -çı- çi" eklerinden biri getirilerek "numayışçı" kelimesi türetilirse bu yanlış olur. Bunun yerine Zazaca'da kullanılan ve addan ad türetme eki olan "-kar, -ker" eklerinden birinin kullanılması ve bu sözcüğün "numayışker" şeklinde türetilmesi bu hatayı engelleyecektir. Bu nedenle kök sözcükten yeni bir kelime türetildiği zaman, Zazaca'da kullanılan eklerle türetilmesi hem sağlıklı hem de daha doğru bir türetme olacaktır. Aksi halde yapılan türetme hem hatalı hem de Zazaca dilbilgisi kurallarına uymamış olacaktır.

4.5. Bire Bir Çeviri Sorunu

Zazaca sözlüklerde yer alan önemli sorunlardan biri de bir kelimeyi Zazaca'ya bire bir çevirmektir. Dillerde bazen bir deyim ya da kalıplaşmış bir sözcük, o dil kuralları içerisinde kullanıldığı zaman birçok şeyi anlatır ve adeta yeri geldiği zaman o olayı özetler. Fakat bu türden kelimeler başka bir dile çevrildiği zaman, pek bir anlam ifade etmeyebilirler. Çünkü o sözcük, o dilin kuralları içerisinde anlamlı bir yapıya sahiptir ve başka bir dile çevrildiği zaman o büyü bozulur.

Bu durumu örnekleyerek açıklama gerekirse; örneğin Türkçe'de "kendi kendine gelin güvey olmak" deyimini, her şeyi olmuş bitmiş sayarak sevinmek ve bir sorun yokmuş gibi görmek anlamında kullanılmaktadır. Örneğin; "daha ortada bir nişan bile yok, sen kendi kendine gelin güvey oluyorsun" cümlesindeki kullanımında olduğu gibi, daha bir şey yokken her şeyi bitmiş gibi göstermek anlamında kullanılmıştır. Bu deyim Zazaca'ya bire bir "xuv xui veyw u zoma biyayış" gibi çevrildiği zaman, Zazaca kullanım için bir anlam ifade etmez.

Zaten deyim ve atasözleri, çevirisi en zor olan kelime gruplarıdır ve bunlar çoğu zaman çevrildikleri başka bir dilde hiçbir anlam ifade etmeyebilirler ve bir kullanıma da sahip olmayabilirler. Aynı şekilde Zazaca'ya has olan bir deyim baş-

ka bir dile çevrildiği zaman, çevrildiği dilde bir anlam ifade etmeyebilir. Bu nedenle bir dildeki kelime gruplarının, deyimlerin ve atasözlerinin illa da Zazaca'ya çevrilmesi için uğraş vermek gerekemeyebilir. Sözcüklerin çevirisinde bu türden hatalar çok daha azdır. Bu hatalar daha çok deyim veya atasözü çevirilerinde görülmektedir. Onun için böylesi durumlarda her deyim ya da atasözünü çevirme zorunluluğu yoktur. Bir deyim veya atasözünün Zazaca'da bir karşılığı varsa yazılır ya da Zazaca'da anlam ifade edebilecek bir şekilde türetilir. Yoksa zorlama bir şekilde çevirisini yapmak bir fayda sağlamamaktadır.

4.6. Sözlük Kavramı

Sözlük kelimesini, Zazaca sözlük eserlerinde farklı isimlendirmelerle görmek mümkün. Bu farklı isimlendirmeler bazen halk arasında kullanılan tabirler olmuştur; bazen de bu kelimeler yazarların kendileri tarafından türetilmiştir. Sözlük kelimesi için genel olarak "Feheng" kelimesi kullanılmaktadır. Ancak bu bütün sözlükler için kapsayıcı bir niteliğe sahip değildir. Örneğin Mehmet Aydar, Zazaca-Türkçe Sözlük adlı eserinde sözlük kelimesi için "Qalier" tabirini kullanır. Ali Ekici ise "Qesexani" kelimesini de kullanır. S.Verroj ise "Vajname" kelimesini kullanmayı tercih eder. Tabii bunların her biri birer zenginliktir. Ancak sözlük tabiri için ortak bir ifadenin de olması, bu alana katkı sağlayacaktır. Örneğin Türkçe'de de sözlük tabiri için kullanılan "lügat ve kamus" kelimeleri mevcuttur. Ancak genel itibari ile sözlük kelimesi daha yaygın kullanılmakta ve daha çok kabul görmektedir.

4.7. Önsöz Tabiri

Zazaca sözlüklerde önsöz tabiri için de farklı kelimeler kullanılmaktadır. Bu tabirde de tıpkı sözlük kelimesinde olduğu gibi yazarların kişisel tercihleri daha çok ağır basmakta ve zaman zaman önsöz için kullanılan tabir, sadece o yazara has bir yazım da olabilmektedir. Bu konuda da örneklerden hareket etmek gerekirse; Malmisanij önsöz için "vatişê verni" tabirini kullanmaktadır. Munzur Çem ise "vatena veri" yani ilk söz olarak çevrilebilecek bir tabir kullanır. Turan Erdem ve Orhan Erdem'in kullandığı sözlük Malmisanij'in kullanımına yakın bir kelime olan "qalê veri" kelimesidir. Mehmet Aydar, Türkçe olarak "sunuş" şeklinde giriş yaptığı eserinde, bu kelimenin Zazaca'sı için "verdayı" kelimesini kullanır. Sözlük kavramı için söylenenler önsöz kavramı için de geçerlidir. Bu kelimelerin her biri elbette ki birer zenginliktir; ancak standart bir yazım için ortak bir kavram bulunması ve kullanılması daha faydalı olacaktır.

4.8. Zaza ve Zazaca İçin Kullanılan Farklı Tabirler

Zaza ve Zazaca tabirleri için de bugün henüz görüş birliğine varılmamıştır. Diğer eserlerde olduğu gibi Zazaca sözlüklerde de Zaza ve Zazaca kelimeleri için

farklı tabirler kullanılmaktadır. Vate Çalışma Grubu eserlerinde genel itibari ile Zaza için “Kırmanc” Zazaca için ise “Kırmancca” tabirlerini kullanır. Ancak Vate Çalışma Grubu’nun çalışmalarında “Kırd-Kırdki, Dımili-Dımilki, Zaza-Zazaki” tabirleri de kullanılmaktadır. Dersim bölgesinde genellikle Zaza tabiri için Kırmanc, Zazaca tabiri için ise Kırmancı tabiri kullanılır. Urfa-Siverek bölgesinde ise Dımili-Dımilki kavramları kullanılır. Bingöl ve bölgesinde ise kullanılan iki farklı tabir vardır: “Kırd-Kırdki, Zaza-Zazaca” Ancak Bingöl ve çevresinde, daha çok Zaza ve Zazaca kelimelerinin kullanıldığını da belirtmekte fayda var.

Bu konuda da ortak bir kavramın kullanılmaması ve kabul gören bir tabirin olmaması farklılıklara yol açmaktadır. Halk nezdinde düşünüldüğünde “Zaza, Kırd, Kırmanc, Dımili” kavramlarının aynı etnik unsur için kullanıldığı, büyük kitleler tarafından bilinmemektedir. Burada da ortak bir kavramın kullanılması ve ortak bir kelimenin kabul görmesi, bu kavram sorununa da bir çözüm getirmiş olacaktır.

4.9. Hazırlanan Sözlüğün Eksik Bir Çalışma Olduğu Düşüncesi

Zazaca sözlüklerin birçoğundaki ortak sorunlardan biri de hazırlanan sözlüğün eksik olduğu ve ihtiyaçlara tam olarak cevap veremediği düşüncesidir. Birçok yazar, sözlüklerin önsözünde bu soruna ifade etmekte ve düşüncenin nedenini dile getirmektedir. Bunu alıntılarla ifade etmek gerekirse;

Malmisanij, Zazaca-Türkçe Sözlük eserinde bu düşünceye şöyle değinir: “Dımlı lehçesinin yeterince yazılmamış olması ve daha önce hazırlanmış bir sözlüğün bulunmaması, bu lehçede bir sözlük hazırlamayı ister istemez güçleştiriyor. Fakat bunlara rağmen birilerinin bir yerden başlaması gerekiyordu. Bu iş bana nasip olduğu için çok mutluyum. Okuyucunun öneri ve eleştirileri beni ayrıca sevindirecektir.”¹⁶ Hüseyin Çakmak ise bu duruma; “Elinizdeki çalışma, bir sürü hata ve eksikliklerle dolu bir çalışmadır. Hatanın en büyüğü ise benim bu çalışmayı yapmamdır. Böyle bir çalışmanın uzmanlar tarafından hazırlanması gerekirken, konu hakkında bir eğitimi olmayan birisinin, böyle bir çalışma içine girmesi çok büyük bir hatadır.”¹⁷ diyerek bu soruna müdahil olmaktadır. Mesut Özcan ise eserinde bu soruna farklı bir açıdan yaklaşır ve “Zazaca gibi henüz yazı dili aşamasına gelmemiş diller açısından bu çalışmanın zorluğu ortadadır. Birçok eksiklik olacaktır. Okuyucunun böyle bir anlayışla bu eseri eline alması gerekiyor.”¹⁸ der. Harun Turgut, Zazaca-Türkçe Sözlük adlı eserinin ikinci baskısı için hazırladığı önsözde tam da bu sorunun neden kaynaklandığını anlatmaktadır. Şöyle diyor Turgut: “Zaza

16 Malmisanij, *Zaza-Türkçe Sözlük*, 1.basım, Jina Jû Yayınları, Uppsala, 1987, s.8

17 Hüseyin Çakmak, *Türkçe Dersimce (Kırmancı/Dımilki/Sobê) Sözlük*, 1.baskı, Kalan Yayınları, Ankara, 2004, s.5

18 Mesut Özcan, *Zazaca-Türkçe Sözlük*, 1.baskı, Kaynak Yayınları, İstanbul, 1997, s.7

dilinin tüm yönlerini araştırarak kapsamlı ve eksiksiz bir sözlük meydana getirmek bir kişinin veya grubun değil, bir kurumun işi olduğunu burada belirtmekte yarar var. Böyle bir kurumumuz henüz olmadığı için dil üzerine uğraşlarımız kişisel çabalar düzeyinde kalıyor. Bu tür çalışmalar yazılı dilin gelişip yaygınlaşmasına katkı sağlayacağı için sürdürmekte yarar var.”¹⁹

Bu sorunun çözümü için Harun Turgut’un söylediklerinden yola çıkmak daha faydalı olacaktır. Zazaca için ortak bir dil kurumu olmadığından dolayı bu alanda verilen eserlerin hepsi kişisel birer çaba olarak görünmektedir. Bu kişisel çabalar elbette ki Zaza diline büyük faydalar sağlamaktadır. Ancak kurumsal bir yapı olmadan, tam donanımlı ve bütün bölgeleri kapsayan bir sözlüğün hazırlanmasının mümkün olmayacağını da söylemekte fayda var. Nitekim bu konuda Türkçe için Türk Dil Kurumu örneğini göstermek çok isabetli olacaktır. Türk Dil Kurumu kurulduktan sonra Türkçe’nin gelişimi daha da hızlanmış ve bölgeler üstü bir yazım ve konuşma dili meydana getirilmiştir. Bunun uygulama alanı aynı şekilde Zazaca için de yapılabilir. Kurulacak olan bir kurulda, bütün bölgelerden bölgeler üstü bir Zazaca meydana getirilebilir ve bu bütün bölgelerde kabul görebilir. Böylelikle böyle bir sorun da bundan sonra yaşanmamış olacaktır.

SONUÇ

İlk Zazaca eserin hazırlandığı günden bugüne, aradan asır ile ifade edilebilecek bir zaman dilimi geçmesine rağmen, Zazaca yazımın hala çok ciddi ve çok büyük sorunları bulunmaktadır. Bu sorunların hepsi de bugün hala çözüm beklemektedir. Zazaca yazım için geçerli olan sorunların büyük bir çoğunluğu, Zazaca sözlükler için de geçerlidir. Kabul edilmelidir ki bir dildeki aksaklık, o dildeki bütün çalışmalara da yansımaktadır. Örneğin Zazaca yazımın standart bir yapıya kavuşmamış olması, Zazaca’da verilen bütün eserleri etkilemektedir. Buna roman, makale, hikaye, şiir, sözlük, masal, vb. bütün yazım türleri dahildir.

Dilbilgisi ve sözlük bir dildeki ana çalışmalar arasında yer almaktadır. Bir dilin sağlam bir dilbilgisi yapısına sahip olması ve bu dile ait iyi bir çalışma ile ortaya çıkarılan bir sözlüğün bulunması, o dildeki birçok eksiği gidermiş olacaktır. Bugün bir metin hazırlandığı zaman iki ana unsur göz önünde bulundurulur: Birincisi dilbilgisi ikincisi ise sözlük. Bugün dikkate değer bir çalışma yapıldığı zaman iyi bir dilbilgisi yapısına sahip olan dillerin gelişiminin ve değişiminin, daha sağlam ve daha hızlı olduğu görülecektir. Bir dildeki kapsayıcı sözlük çalışmaları da o dilin bütün çalışmalarını destek sunmakta ve bir dildeki bütün çalışmaların hazırlanmasına ön ayak olmaktadır.

19 Harun Turgut, *Zazaca-Türkçe Sözlük*, 2.basım, Tij Yayınları, İstanbul, 2006, s.3

Sözlükler bir dilin kelime yapısını ortaya koymaları bakımından, adeta o dilin aynaları gibidirler. Bir dildeki sözlükleri incelemek bile, o dilin yapısını ve o dilin içinde bulunduğu durumu gösterebilmektedir. Zazaca sözlükler konusunda bugün ciddi sıkıntılar bulunmaktadır. Zazaca sözlüklerdeki bütün sorunlar önemli olmakla beraber, sorunların temelinde alfabe ve standart bir yazımın bulunmaması gelmektedir. Bunu bir çözüme kavuşturmak her ne kadar zor görünse de mutlaka yapılmalıdır.

Zazaca yazımın bütün sorunlarının çözümü için büyük kurultaylar yapılmalı ve bu kurultaylarda Zazaca'nın sorunları ele alınmalıdır. Ayrıca bu büyük toplantılarda Zazaca hakkındaki sorunların çözüme kavuşturulması için çalışmalar yapılmalı ve bu alandaki eksiklikler giderilmelidir. Konuyu daha çok Zazaca sözlükler çerçevesinde değerlendirmek gerekirse, bütün bölgelerin dil özelliklerini yansıtan bir sözlüğün hazırlanması ve bu sözlükteki yazım ve kullanımların ortak bir yapıya sahip olması oldukça önemlidir. Bu ortak çalışma için şimdye kadar Zazaca alanında sözlük hazırlayanlar bir araya gelebilir ve bu konudaki eksikliği girebilirler.

KAYNAKÇA

- AKSAN, Doğan, (1990), *Her Yönüyle Dil*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara
- AYDAR, Mehmet, (2003), *Zazaca-Türkçe Sözlük*, Doruk Yayımcılık, İstanbul
- BİNGÖL, Zekeriya , “Sözlük ve Sözlükçülük Üzerine Bir Araştırma”, İktisat ve Girişimcilik Üniversitesi - Türk Dünyası Kırgız-Türk Sosyal Bilimler Enstitüsü, *Akademik Bakış Dergisi*, 9.sayı. s.197-207
- CANPOLAT, Musa, (2006), *Zazaca-Türkçe Sözlük*, Can Matbaacılık, İstanbul
- ÇAKMAK, Hüseyin, (2004), *Türkçe-Dersimce (Kırmancki/Dımilki/Sobê) Sözlük*, Kalan Yayınları, Ankara
- ÇEM, Munzur, (1994), *Ferheng Kurdî-Tirkî (Zazakî)*, Stockholm
- EKİCİ, Ali, (2010), *Türkçe-Zazaca Sözlük*, Kardelen Yayımcılık, İstanbul
- ERDEM, Orhan- Turan, (2006), *Zazakî-Tirkî Tirkî-Zazakî Ferheng*, Arya Yayıncılık, İstanbul
- KOCADAG, Çeko, (2010), *Kırmanckî (Zazakî)-Kurmancî, Kurmancî - Kırmanckî (Zazakî) Ferheng*, Weşanên Komkar, Berlin,
- LEZGİN, Roşan, (2005), *Ferhengê Îdyomanê Kurdki (Kırmanckî/Zazakî)*, Vate Yayınları, İstanbul
- MALMİSANIJ, (1987), *Zazaca-Türkçe Sözlük Ferhengê Dımilki-Tırki*, Jina Nû Yayınları, Uppsala
- MALMİSANIJ, (1997), *Ferhengekê Kirdkî-Pehlevkî-Kurmanckî*, Stockholm
- ÖZCAN, Mesut, (1997), *Zazaca-Türkçe Sözlük*, Kaynak Yayınları, İstanbul

TURGUT, Harun, (2008), *Türkçe-Zazaca Sözlük*, Do Yayınları, İstanbul

TURGUT, Harun, (2001), *Zazaca-Türkçe Sözlük*, Tij Yayınları, İstanbul

UÇAMAN, Abdurrahman., VERROJ, S. (2002), *Ferheng-Vajname*, Weşanên War, İstanbul

VATE ÇALIŞMA GRUBU, (2009), *Ferhengê Kirmanckî (Zazakî)-Tirkî, Kirmancca (Zazaca)-Türkçe Sözlük*, İstanbul

VATE ÇALIŞMA GRUBU, (2009), *Türkçe-Kirmancca (Zazaca) Sözlük, Ferhengê Tirkî-Kirmanckî (Zazakî)*, İstanbul

YILDIRIM, Kadri, (2008), *Nûbehara Biçûkan*, Avesta Yayınları, İstanbul